ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ - ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΑΛΕΞΗΣ ΚΑΡΠΟΥΖΟΣ

Η Φιλοσοφία του Θουκυδίδη

Ρεαλισμός, Ιστορική Συνείδηση και η Ανθρώπινη Φύση

Ο Θουκυδίδειος ρεαλισμός είναι **Ανθρωποκεντρικός**, βασισμένος στην έννοια της αμετάβλητης ανθρώπινης φύσης, **Ιστορικά εμπειρικός**, εστιάζει στην εμπειρική παρατήρηση και την αναλυτική ερμηνεία των γεγονότων, **Απομυθοποιητικός**, απορρίπτει τη θεϊκή ή μυθολογική αιτιολόγηση της ιστορίας και **Ηθικά διαλεκτικός**, αποκαλύπτει την ένταση μεταξύ πολιτικής ανάγκης και ηθικού ιδανικού.

Ο **Θουκυδίδειος ρεαλισμός** αποτελεί μια από τις σημαντικότερες συνεισφορές του Θουκυδίδη όχι μόνο στην ιστοριογραφία αλλά και στην πολιτική φιλοσοφία και θεωρία των διεθνών σχέσεων. Ο Θουκυδίδης δεν είναι μόνο ιστορικός, αλλά και τραγικός στοχαστής. Η αντίληψή του ότι η ανθρώπινη φύση αποβλέπει με αναγκαιότητα σε συγκρούσεις θυμίζει τον ποιητικό στοχασμό του Σοφοκλή και του Ευριπίδη. Δεν προτείνει λύση στο ανθρωπολογικό ζήτημα ούτε καν διόρθωση ή μεταρρύθμιση, προτείνει ψυχρή διερεύνηση και κατανόηση των παθών και των κινήτρων της Πολιτικής Πράξης. Είναι σκεπτικιστής αλλά όχι μηδενιστής. Αναγνωρίζει τη σκοτεινή όψη της ανθρώπινης φύσης αλλά δεν την εξιδανικεύει ούτε την καταδικάζει με ηθικιστικό τρόπο.

1. Η Ανθρωπολογία του Θουκυδίδη: Φόβος, Τιμή, Συμφέρον

Η πιο ριζοσπαστική φιλοσοφική πρόταση του Θουκυδίδη είναι ότι η ανθρώπινη φύση παραμένει αμετάβλητη και ότι μπορεί να μελετηθεί επιστημονικά. Στο Ι.22, αναφέρεται στο έργο του ως «κτῆμα ἐς αἰεί», και επισημαίνει ότι συνέταξε την ιστορία του έτσι ώστε να είναι χρήσιμη για το μέλλον, επειδή τα ανθρώπινα πάθη επαναλαμβάνονται:

"Ἀρκεῖ γαὸ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ὥστε κατὰ τὸ πιθανὸν ἐσομένων αὐτὰ αὖθις ἔσεσθαι, εἴ τι καὶ παρεκβαίνει."

Οι βασικές κινητήριες δυνάμεις της ανθρώπινης δράσης είναι ο φόβος, η τιμή και το ίδιον συμφέρον. Αυτό το τριμερές σχήμα επαναλαμβάνεται στο έργο (π.χ. I.75.3), και λειτουργεί ως υπόβαθρο μιας φυσιοκρατικής θεώρησης του Πολιτικού:

"Ἐκ δὲ τούτων καὶ τοῦ ἀνάγκης ὑπακούειν, ἀναγκαιότατα ἡ ἀρχὴ γέγονεν, φόβῳ, τιμῇ, ὠφελίᾳ."

Η ανθρωπολογική του θεώρηση εμπνέει προ-μοντέρνους στοχαστές όπως ο Θωμάς Χομπς (Hobbes), ο οποίος επηρεάστηκε από τον Θουκυδίδη και υιοθέτησε ανάλογη εικόνα του ανθρώπου στον φυσικό του βίο: βίος «μοναχικός, φτωχός, άσχημος, βίαιος και σύντομος». Ο Χομπς αντλεί από αυτή τη στάση και τη μετατρέπει σε συστηματική πολιτική θεωρία.   Ο Χομπς, στον "Λεβιάθαν", υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος στη φυσική του κατάσταση βρίσκεται σε διαρκή πόλεμο με όλους τους άλλους – "bellum omnium contra omnes". Η ζωή χωρίς κράτος είναι "μοναχική, φτωχή, άσχημη, βίαιη και σύντομη". Η κρατική εξουσία είναι αναγκαία για να αποφευχθεί ο πόλεμος όλων εναντίον όλων. Χωρίς ένα κυρίαρχο κράτος (Leviathan), η φυσική κατάσταση του ανθρώπου οδηγεί σε χάος. Ο άνθρωπος είναι από τη φύση του ανταγωνιστικός, καχύποπτος και επιρρεπής στην ύβρη – όπως και στον Θουκυδίδη. Hobbes: "In the state of nature, every man is enemy to every man." Η πολιτική, κατά τον Χομπς, δεν είναι πεδίο ηθικής, αλλά ασφάλειας και ορθολογικού αυτοσυμφέροντος – μια καθαρή έκφραση θουκυδίδειου ρεαλισμού. Η επιρροή του Θουκυδίδη είναι προφανής, ιδιαίτερα στην ηθική ψυχολογία του Χομπς, όπου ο φόβος και η φιλοδοξία είναι καθοριστικά κίνητρα.

2. Η Μεθοδολογική Αποστασιοποίηση και η Γνωσιοθεωρία του Θουκυδίδη

Ο Θουκυδίδης εγκαινιάζει μια νέα εποχή στην ιστορική σκέψη, συνδυάζοντας μεθοδολογική αυστηρότητα με φιλοσοφική διεισδυτικότητα. Η αποστασιοποίησή του από το αντικείμενο, η αυστηρή επιλογή πηγών, και η αναλυτική προσέγγιση των γεγονότων διαμορφώνουν ένα είδος ιστορίας που δεν εξαντλείται στην αφήγηση αλλά διεκδικεί την κατανόηση. Παράλληλα, η γνωσιοθεωρία του θέτει τις βάσεις για τη συζήτηση περί ιστορικής αλήθειας και αντικειμενικότητας, προσφέροντας ένα διαχρονικό πρότυπο για την ιστορική επιστήμη.

Η αποστασιοποιημένη αφήγηση του Θουκυδίδη προτείνει ένα είδος ιστορικής αντικειμενικότητας, ξένης προς τον Ηρόδοτο ή αργότερα τον Ξενοφώντα. Δεν αποδίδει τα αίτια των γεγονότων σε θεούς ή Μοίρα, αλλά σε εμπειρικά αίτια και ψυχολογικά κίνητρα. Έτσι, η ιστορία γίνεται επιστήμη της πολιτικής και της ψυχολογίας. Ο Θουκυδίδης γράφει (I.22.1):

"Το σαφές ἐκ τῆς τε ἐμπειρίας τοῖς σαφῶς εἰδόσι διδαχθῆναι."

Η ιστορική αλήθεια δεν είναι απλώς αναφορά γεγονότων, αλλά προσπάθεια ερμηνείας, όπως φαίνεται και στην ανακατασκευή των δημηγοριών. Ο ίδιος δηλώνει ότι συνέθεσε τους λόγους ώστε να αποδώσουν "κατά το πιθανόν" τα όσα ειπώθηκαν. Εδώ βλέπουμε έναν πρώιμο σκεπτικισμό απέναντι στην απόλυτη αλήθεια – έναν σχετικισμό που παραπέμπει στους σοφιστές και στον Πλάτωνα, ο οποίος πιθανόν αντιδρά στο έργο του Θουκυδίδη γράφοντας τους ιδεώδεις διαλόγους του. Ο Θουκυδίδης, αντί να προκρίνει μια ενιαία και αμετάβλητη αλήθεια, προκρίνει την αναπαράσταση των λόγων των δρώντων προσώπων, δίνοντας χώρο στη συγκρουσιακή πολυφωνία. Σε αυτό το πλαίσιο, η ‘’Μελόσια Διατριβή’’ δεν αποτελεί απλώς αποτύπωση

ρεαλιστικής πολιτικής σκέψης, αλλά και φιλοσοφικό σχόλιο για την ερμηνευσιμότητα της έννοιας του δικαίου και της αλήθειας. Ο Πλάτων, ειδικά στην Πολιτεία και στον Γοργία, φαίνεται να επιχειρεί μια μεταφυσική θεμελίωση της αλήθειας, σε αντίθεση με τη σχετική και εμπειρικά θεμελιωμένη παρουσίασή της από τον Θουκυδίδη. Η μεθοδολογική αποστασιοποίηση του Θουκυδίδη εκδηλώνεται με πολλούς τρόπους και αποτελεί το θεμέλιο της ιστορικής του μεθόδου. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή αφηγηματική ιστοριογραφία, ο Θουκυδίδης επιδιώκει την αντικειμενικότητα και τη λογική ερμηνεία των γεγονότων, αποφεύγοντας την ηθική αξιολόγηση και την προσφυγή στο θαυμαστό ή στο μυθικό στοιχείο. Στην περίφημη δήλωση της μεθόδου του (1.22), ο ίδιος τονίζει ότι δεν κατέγραψε το έργο του ως ῥητορικὸν ἀγώνισμα (ρητορική επίδειξη) αλλά ως «κτῆμα ἐς αἰεί», δηλαδή ως μόνιμο κτήμα για όσους επιθυμούν να κατανοήσουν όχι μόνο το παρελθόν αλλά και το μέλλον, «κατὰ τὸ ἀνθρώπινον». Μέσα από αυτή τη φράση αναδύεται η βασική αρχή της αποστασιοποίησής του: η αποφυγή προσωπικής εμπλοκής και η στροφή προς μια αναλυτική, αιτιακή διερεύνηση των φαινομένων, βασισμένη στη φύση του ανθρώπου και όχι σε υπερβατικούς παράγοντες.

Η γνωσιοθεωρητική διάσταση του Θουκυδίδη αναδεικνύεται στην επίμονη αναζήτηση της αλήθειας και στη στάση του απέναντι στη γνώση. Αναγνωρίζει τις δυσκολίες της πιστής απόδοσης των γεγονότων, εξαιτίας της μεροληψίας των μαρτύρων και της φθοράς της μνήμης. Ωστόσο, μέσω της κριτικής εξέτασης των πηγών και της αντιπαραβολής διαφορετικών αφηγήσεων, επιχειρεί να προσεγγίσει το πιο αξιόπιστο δυνατό συμπέρασμα. Επιπλέον, η καταγραφή των δημηγοριών αποτελεί ένα σημαντικό γνωσιοθεωρητικό ζήτημα. Ο ίδιος ομολογεί ότι οι λόγοι δεν αποδίδονται κατά λέξη, αλλά κατά το νόημα των όσων ειπώθηκαν, ανάλογα με τα όσα "έκρινα ότι ταίριαζε να λεχθούν" (1.22). Η παραδοχή αυτή εγείρει ερωτήματα για τα όρια της ιστορικής αναπαράστασης, τα οποία ο Θουκυδίδης διαχειρίζεται όχι με αποδοχή της μυθοπλασίας, αλλά με εστίαση στην ουσία του λόγου και των προθέσεων των ιστορικών προσώπων. Αυτή η επιλογή φανερώνει ότι για τον Θουκυδίδη, η αλήθεια της ιστορίας δεν είναι απαραίτητα ταυτισμένη με την κυριολεκτική ακρίβεια, αλλά με τη βαθύτερη κατανόηση των κινήτρων και των μηχανισμών της πολιτικής δράσης. Τέλος, η περίφημη φράση ότι το έργο του θα είναι χρήσιμο σε εκείνους που θα θελήσουν να κατανοήσουν «τὰ γενόμενα καὶ τὰ ἐσόμενα πάλιν ἐς τὸ παραπλήσιον» (1.22) δείχνει την πίστη του στην κυκλική **φύση της ανθρώπινης ιστορίας** και στην ύπαρξη καθολικών νόμων της ανθρώπινης συμπεριφοράς, οι οποίοι καθιστούν δυνατή την ιστορική γνώση.

3. Η Ηθική Αδιαφορία ή Ηθική Κρίση;

Μια βασική φιλοσοφική ερώτηση είναι εάν ο Θουκυδίδης υπήρξε αμοραλιστής. Η Μελόσια Διατριβή (V.84–116) είναι το πιο εμβληματικό παράδειγμα αυτής της διαμάχης. Οι Αθηναίοι, κυνικά ρεαλιστές, υποστηρίζουν:

"Ο δίκαιος λόγος έχει ισχύ όταν οι δυνάμεις είναι ίσες, αλλιώς οι δυνατοί πράττουν και οι αδύνατοι υπομένουν" (V.89).

Είναι άραγε αυτή η στάση ηθικά ουδέτερη ή καταγγελία της εξουσιαστικής βίας; Ο Θουκυδίδης δεν παρεμβαίνει φανερά, όμως η σκηνοθεσία της καταστροφής των Μηλίων μοιάζει να προσφέρει μια φιλοσοφική κριτική του ρεαλισμού. Η τραγικότητα της θέσης των Μηλίων, και η αποτυχία της

ηθικής τους θέσης, δεν σημαίνει απαραίτητα επικύρωση του αθηναϊκού ρεαλισμού, αλλά μάλλον την ανατομία μιας ηθικά απογυμνωμένης εξουσίας από κάθε ανθρωπιστικό έρεισμα και ιδεώδες.

Σε αντίθεση με τον Ηρόδοτο, που εγγράφει την ανθρώπινη δράση μέσα σε ένα πλαίσιο κοσμικής δικαιοσύνης, ο Θουκυδίδης αποφεύγει οποιαδήποτε θεολογική ή ηθικοδιδακτική αξιολόγηση των γεγονότων. Η αφήγησή του δεν κατακρίνει ούτε επαινεί με ηθικούς όρους· αντιθέτως, περιγράφει με νηφαλιότητα τις συνέπειες των πράξεων, τονίζοντας την εγγενή ροπή της ανθρώπινης φύσης προς το συμφέρον και τη βία. Έτσι, η ηθική αδιαφορία δεν παρουσιάζεται ως εξαίρεση, αλλά ως μέρος της ανθρώπινης κατάστασης εν καιρώ κρίσεως.

Η περίφημη *Διάλογος των Αθηναίων και των Μηλίων* (Ε’ 84–116) ενσαρκώνει την κορύφωση της ηθικής κρίσης. Οι Αθηναίοι, εκπροσωπώντας το ρεαλιστικό και ωφελιμιστικό πνεύμα της εποχής, απορρίπτουν κάθε αναφορά στη δικαιοσύνη ή στη νομιμότητα, διακηρύσσοντας ότι το μόνο μέτρο στις διεθνείς σχέσεις είναι η ισχύς.

«Δίκαια λέγονται ἐν τοῖς ἀνθρωπείοις λόγοις, ὅπου ἴση δύναμις ἀμφοτέρους ἐξαναγκάζει» (Θουκυδίδης, Ε’ 89).

Αυτή η ρητορική υπονομεύει κάθε προγενέστερη πεποίθηση για ηθική τάξη στον κόσμο και θέτει τη βάση για τον πολιτικό κυνισμό. Οι Μήλιοι, που επιμένουν σε μια μορφή θεϊκής ή φυσικής δικαιοσύνης, καταστρέφονται – και μαζί τους καταρρέει κάθε πίστη σε έναν κόσμο ηθικής ανταπόδοσης.

Ο Θουκυδίδης αναγνωρίζει ότι ο πόλεμος δεν δημιουργεί, αλλά αποκαλύπτει και επιτείνει τις εγγενείς αδυναμίες της ανθρώπινης φύσης.

«Πόλεμος διδάσκαλος γίνεται βίαιος» (Γ’ 82.2).
Η κατάσταση πολέμου αποδεσμεύει τα άτομα και τις πόλεις από τους κοινωνικούς φραγμούς, ενισχύοντας τα πάθη και την επιθυμία κυριαρχίας. Ο παραδοσιακός ηθικός κόσμος καταρρέει, καθώς οι άνθρωποι, είτε πολίτες είτε ηγέτες, δρουν υπό το κράτος του φόβου και του κέρδους, καταπατώντας κάθε ηθική σταθερά. Στο έργο του Θουκυδίδη, οι πράξεις δεν κρίνονται με βάση την ηθική τους ποιότητα, αλλά με βάση την αποτελεσματικότητά τους. Αυτή η αντίληψη αποκαλύπτει έναν βαθύ πεσιμισμό για την ηθική δυνατότητα του ανθρώπου, ιδίως όταν βρίσκεται εντός δομών εξουσίας και κρίσης. Παρότι ο Θουκυδίδης αποφεύγει να ηθικολογήσει, η σύνθεση του έργου του υποδηλώνει μια διακριτική, αλλά σταθερή ηθική προβληματική. Η αφήγηση δεν κατευθύνει τον αναγνώστη προς συγκεκριμένα συμπεράσματα, αλλά τον καλεί να στοχαστεί πάνω στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Με άλλα λόγια, ο Θουκυδίδης δεν είναι αδιάφορος προς την ηθική· αντίθετα, αποκαλύπτει την απογύμνωση του ηθικού λόγου και αφήνει στον αναγνώστη την ευθύνη της κρίσης. Σε αυτό το πλαίσιο, η *Ἱστορία* του λειτουργεί όχι ως καθοδήγηση, αλλά ως καθρέφτης: ένας καθρέφτης στον οποίο ο αναγνώστης έρχεται αντιμέτωπος με τις σκοτεινές πτυχές της πολιτικής πράξης και της ανθρώπινης φύσης. Η ηθική κρίση δεν διακηρύσσεται· βιώνεται μέσα από τις λέξεις, τις αποφάσεις και τα διλήμματα που περιγράφει ο ιστορικός. Με την αποστασιοποιημένη, σχεδόν «επιστημονική» του στάση, ο Θουκυδίδης δεν εγκαταλείπει την ηθική· την τοποθετεί στο επίκεντρο του προβληματισμού του, αποδεικνύοντας ότι η ιστορική γραφή μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο αυτογνωσίας και όχι απλώς αφήγησης.

4. Η Κρίση της Γλώσσας και των Εννοιών στην Κέρκυρα

Στο Γ’ Βιβλίο της Ιστορίας του, στο απόσπασμα για την εμφύλια σύγκρουση στην Κέρκυρα (3.82–3.83), παρουσιάζει με εξαιρετική διαύγεια τη «διάβρωση» της γλώσσας και την αλλοίωση των εννοιών. Η κρίση της γλώσσας δεν είναι απλώς γλωσσικό φαινόμενο, αλλά σύμπτωμα βαθύτερης ηθικής και πολιτικής παρακμής. Η περίπτωση της Κέρκυρας δείχνει ότι όταν καταρρέει η πολιτική ηθική, καταρρέει και η επικοινωνία. Η απώλεια εμπιστοσύνης στη σημασία των λέξεων καθιστά αδύνατο τον διάλογο, και επομένως τη συνύπαρξη. Η γλώσσα, αντί να ενώνει, διασπά. Αυτή η «κρίση του νοήματος» δεν είναι μόνο γλωσσική – είναι υπαρξιακή, πολιτική και πολιτισμική. Η εμφύλια διαμάχη στην Κέρκυρα αποτελεί μικρογραφία της συνολικής αποσύνθεσης του ελληνικού κόσμου κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Οι δύο πολιτικές παρατάξεις –οι ολιγαρχικοί και οι δημοκρατικοί–, με την υποστήριξη εξωτερικών δυνάμεων (Σπάρτης και Αθήνας αντίστοιχα), παρασύρονται σε έναν φαύλο κύκλο βίας, εκδίκησης και τρομοκρατίας. Σε αυτό το πλαίσιο, αποδομούνται τα νοήματα των παλαιών αξιών, και η γλώσσα παύει να είναι φορέας ευθυκρισίας, έντιμου διαλόγου και κοινωνικής συνοχής.

Ο Θουκυδίδης γράφει χαρακτηριστικά:

«ἔπρασσόν τε καὶ τὸν τρόπον ἦν εἰς ἰδίαν τόλμαν προσεφέρουσιν, καὶ τοὺς λόγους τὴν ἀλλοίωσιν ἐλάμβανον.»
(3.82)

Εδώ φαίνεται καθαρά ότι η αποδόμηση της γλώσσας και των ηθικών αξιών είναι αποτέλεσμα της εξουσιαστικής βίας και της πολιτικής πόλωσης — ένα φαινόμενο που επανέρχεται στην πολιτική ιστορία επανειλημμένα. Στην παραπάνω αναφορά υπογραμμίζεται εμφατικά ότι τα νοήματα των λέξεων διαστρέφονται ή και αντιστρέφονται για να υπηρετήσουν πολιτικές σκοπιμότητες και ο λόγος από προϋπόθεση επικοινωνίας και ορθολογικής αντιπαράθεσης, μετατρέπεται σε όπλο στα χέρια φατριών. Η τόλμη αποκαλείται φρόνηση, η δειλία, σύνεση, η μετριοπάθεια, υποκρισία. Πρόκειται για ηθελημένη στρέβλωση της σημασίας, ώστε να δικαιολογηθεί η ωμότητα και η προδοσία. Η γλώσσα χάνει τον ρόλο της ως όργανο διαλόγου και μετατρέπεται σε όργανο προπαγάνδας και χειραγώγησης. Η κρίση της γλώσσας φανερώνει την κρίση των αξιών: το κοινώς αποδεκτό καλό και δίκαιο αντικαθίσταται από το συμφέρον της εκάστοτε παράταξης. Η αντικατάσταση της αλήθειας από το ιδιοτελές και το χρήσιμο οδηγεί στη διάλυση του δημόσιου διαλόγου και της ίδιας της έννοιας της πόλεως. Ο Θουκυδίδης δεν ηθικολογεί· απλώς καταγράφει με ακρίβεια τις συνέπειες της εσωτερικής παρακμής των πολιτικών θεσμών και των ανθρώπινων σχέσεων.

Η ανάλυση του Θουκυδίδη παραμένει διαχρονικά επίκαιρη. Σε περιόδους πολιτικής κρίσης και κοινωνικού διχασμού, η γλώσσα συχνά γίνεται πεδίο σύγκρουσης. Όταν οι λέξεις χάνουν το νόημα τους και χρησιμοποιούνται για να καλύψουν ή να δικαιολογήσουν βίαιες ή αυταρχικές πρακτικές, ή σχέδια εξαπάτησης τότε υπονομεύεται η ίδια η δημοκρατία. Η «Κέρκυρα» του Θουκυδίδη δεν είναι απλώς ιστορικό επεισόδιο, αλλά διαχρονική προειδοποίηση. Ο λόγος, από μέσο επικοινωνίας και ορθολογισμού, μετατρέπεται σε όπλο στα χέρια άφρονων φατριών. Ο στοχασμός αυτός αποτελεί μια βαθιά πολιτική ανάλυση, που αγγίζει θεμελιώδη ζητήματα για τη λειτουργία της κοινωνίας, της ηθικής και της ίδιας της γλώσσας. Η κρίση που περιγράφει ο Θουκυδίδης προοικονομεί θεμελιώδεις έννοιες της ρητορικής: η δυνατότητα της γλώσσας να πείθει, να διαμορφώνει κοινή

γνώμη και να συγκροτεί πολιτική εξουσία. Οι Σοφιστές, σύγχρονοι του Θουκυδίδη, αναδεικνύουν τη ρητορική ως τέχνη πειθούς, με τον Γοργία να διακηρύσσει πως ο λόγος είναι «μέγας δυνάστης». Όμως ο Θουκυδίδης προσθέτει έναν σκοτεινότερο τόνο: όταν ο λόγος χειραγωγείται, γίνεται όργανο βίας και διαίρεσης. Η αφήγηση της εμφύλιας σύγκρουσης στην Κέρκυρα (III.82–83) συνιστά ένα φιλοσοφικό σχόλιο για την ηθική αποσύνθεση της κοινωνίας. Ο Θουκυδίδης γράφει:

"Τα ονόματα άλλαξαν σημασία σύμφωνα με τα έργα... η τόλμη θεωρήθηκε ανδρεία, η επιείκεια αδυναμία."

Αυτή η "διαστροφή των λέξεων" αποτελεί πρόδρομη ανάλυση της σχέσης γλώσσας και εξουσίας, που θα εξεταστεί αργότερα στη ρητορική και στη σύγχρονη γλωσσοφιλοσοφία (βλ. Wittgenstein, Foucault). Η Κέρκυρα γίνεται ένας μικρόκοσμος της κρίσης του νοήματος – όταν η πολιτική παρακμάζει, καταρρέει και η επικοινωνία. Στον 20ό αιώνα, η γλωσσοφιλοσοφία επανέρχεται στο θέμα της σχέσης μεταξύ γλώσσας και εξουσίας. Ο Wittgenstein, στο *Tractatus* αλλά κυρίως στις *Φιλοσοφικές Έρευνες*, τονίζει πως το νόημα των λέξεων εξαρτάται από τη χρήση τους στα "γλωσσικά παιχνίδια". Το περιβάλλον –πολιτικό, κοινωνικό, πολιτισμικό– καθορίζει το πώς και γιατί κάτι σημαίνει. Στην Κέρκυρα του Θουκυδίδη, η αλλαγή περιβάλλοντος (εμφύλιος, παρακμή των θεσμών) οδηγεί σε πλήρη μετατόπιση του νοήματος. Ο Wittgenstein θα μπορούσε να διαπιστώσει εδώ ένα «γλωσσικό παιχνίδι» που έχει διαρραγεί. Ο Michel Foucault, από την άλλη, εξετάζει τη γλώσσα ως φορέα εξουσίας και γνώσης. Στα έργα του, όπως *Η Αρχαιολογία της Γνώσης* και *Η Τάξη του Λόγου*, ο Foucault αναλύει πώς τα καθεστώτα λόγου καθορίζουν τι μπορεί να ειπωθεί, ποιος έχει τη νομιμότητα να μιλά και ποιο λόγο αποδέχεται η κοινωνία ως αληθή. Η Κέρκυρα είναι μια περίπτωση όπου το "ποιος μιλάει" και "πώς μιλάει" εξαρτάται από τη φατρία, και η αλήθεια υποχωρεί μπροστά στο στρατηγικό ψεύδος.

Ηρόδοτος, Θουκυδίδης και Ξενοφών – Τρεις Αντιλήψεις της Ιστορίας

Η ελληνική ιστοριογραφία γεννιέται ως διήγηση της μνήμης, αλλά εξελίσσεται ως στοχασμός πάνω στην πολιτική, την ηθική και την ανθρώπινη φύση. Ηρόδοτος, Θουκυδίδης και Ξενοφών, τρεις από τους κορυφαίους εκπροσώπους της, προσεγγίζουν το παρελθόν όχι απλώς ως χρονική καταγραφή γεγονότων, αλλά ως φορείς αξιών, παραδειγμάτων και παιδευτικών προτύπων. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο ερμηνεύουν τον κόσμο διαφέρει ριζικά: από τον μυθολογικά φορτισμένο και ηθικά νοηματοδοτημένο κόσμο του Ηροδότου, στο απομυθοποιημένο και τραγικά ανθρώπινο σύμπαν του Θουκυδίδη, και τέλος στον αριστοκρατικό παιδαγωγισμό του Ξενοφώντα.

Ο Ηρόδοτος, στην *Ἱστορίη* του, καταγράφει τον αγώνα Ελλήνων και Περσών ως σύγκρουση δύο πολιτισμών, αλλά και δύο ηθικών αντιλήψεων. Ο κόσμος του είναι έντονα εμποτισμένος από το ηθικό και κοσμολογικό σχήμα της ύβρεως και της νέμεσεως: όταν οι άνθρωποι (ή ακόμη και οι λαοί) υπερβαίνουν το μέτρο, ακολουθεί θεϊκή τιμωρία. Οι παραδειγματικές αφηγήσεις, όπως του Κροίσου ή του Ξέρξη, δεν είναι απλώς επεισόδια· λειτουργούν διδακτικά, προβάλλοντας την ηθική ευταξία του κόσμου. Η αφήγησή του αντλεί έντονα από τον λογοτεχνικό και μυθολογικό λόγο: πλούσια σε αφηγήσεις, παρεκβάσεις, δραματοποιημένους διαλόγους και μονολόγους, η *Ἱστορίη*

του Ηροδότου μοιάζει περισσότερο με έπος της ανθρώπινης τύχης παρά με πολιτική ανάλυση. Η θρησκεία και το θείο κατέχουν ρυθμιστικό ρόλο: η μοίρα, οι χρησμοί, οι θεοί, παρακολουθούν και κρίνουν την ανθρώπινη δράση. Ο κόσμος του Ηροδότου είναι, κατά κάποιον τρόπο, κόσμος δικαιοσύνης – όχι ανθρώπινης, αλλά κοσμικής.

Σε έντονη αντίθεση, ο Θουκυδίδης αφαιρεί κάθε μεταφυσική ή μυθική διάσταση από την Ιστορία. Η δική του αφήγηση για τον Πελοποννησιακό Πόλεμο δεν εμπεριέχει θεούς, προφητείες ή υπερφυσική παρέμβαση. Όπως δηλώνει στο προοίμιό του, στόχος του είναι να καταγράψει τα γεγονότα «ὡς ἐγένετο» και να αναδείξει την «ἀληθινὴν αἰτίαν». Η Ιστορία, για τον Θουκυδίδη, δεν είναι διήγηση θαυμαστών πραγμάτων, αλλά ανάλυση σταθερών της ανθρώπινης φύσης: της φιλοδοξίας, του φόβου, του συμφέροντος. Το σύμπαν του Θουκυδίδη είναι απομυθοποιημένο: η δικαιοσύνη δεν εγγυάται την τελική επικράτηση, η αρετή δεν εξασφαλίζει την επιβίωση. Η περίφημη διακήρυξη των Αθηναίων στους Μηλίους ότι «οι δυνατοί πράττουν ό,τι μπορούν και οι αδύναμοι υφίστανται ό,τι πρέπει» συνοψίζει τη σκληρή πραγματικότητα της δύναμης που διαμορφώνει τον ιστορικό κόσμο του Θουκυδίδη. Η Ιστορία του είναι πολιτική και ψυχολογική τραγωδία, όχι κοσμική δικαίωση.

Ο Ξενοφών, σε αντίθεση με τους δύο προγενέστερους, υιοθετεί έναν πιο ηθικοδιδακτικό και συντηρητικό τόνο. Στο έργο του, και ιδίως στην *Κύρου Παιδεία*, η ιστορία γίνεται μέσο διαμόρφωσης ηγετικών προτύπων. Ο Ξενοφών δεν αναζητά την αντικειμενικότητα ή την απόλυτη αλήθεια των γεγονότων, αλλά την εικονογράφηση αρετών, κυρίως της σωφροσύνης, της φρόνησης και της αυτοκυριαρχίας. Ο Κύρος παρουσιάζεται ως ιδανικός ηγέτης – ένα μοντέλο προς μίμηση για τον αναγνώστη, και όχι ένα ιστορικό πρόσωπο προς κριτική ανάλυση. Το πλαίσιο του Ξενοφώντα είναι βαθιά αριστοκρατικό: τονίζει τη σημασία της παιδείας, της ευγένειας και της στρατιωτικής αρετής. Επηρεασμένος από το σωκρατικό ήθος, προβάλλει τη σχέση ανάμεσα στην ηθική αρετή και την ικανότητα διακυβέρνησης. Η Ιστορία γίνεται έτσι ένα εργαλείο πολιτικής αγωγής, όχι αναγκαστικά ιστορικής ακρίβειας.

Η σύγκριση των τριών αυτών ιστορικών αποκαλύπτει όχι μόνο διαφορετικά ιστοριογραφικά ύφη, αλλά και διαφορετικές κοσμοθεωρίες. Ο Ηρόδοτος βλέπει τον κόσμο ως ηθικά οργανωμένο, με τις θεϊκές δυνάμεις να ρυθμίζουν την ανθρώπινη αλαζονεία. Ο Θουκυδίδης καταγράφει τον κόσμο όπως εμπειρικά αποκαλύπτεται – σκληρός, άδικος, αλλά κατανοητός μέσα από την ψυχολογία και τη δύναμη των συμφερόντων. Ο Ξενοφών, τέλος, φιλοδοξεί να διδάξει μέσω της Ιστορίας, υψώνοντας αριστοκρατικά και παιδαγωγικά πρότυπα. Η εξέλιξη αυτή από το μυθικό προς το ρεαλιστικό και το παιδευτικό, δεν είναι μόνο φιλολογικό φαινόμενο· αντανακλά την πορεία της ελληνικής σκέψης από το μύθο στον λόγο και αντίστροφα που μεταβολίζει παραγωγικά και δημιουργικά τόσο τον Μύθο όσο και τον Λόγο, και από την αφήγηση στο στοχασμό. Και κάθε στάδιο, με τον δικό του τρόπο, αποκαλύπτει πτυχές της σχέσης του ανθρώπου με τον χρόνο, την εξουσία, και την αλήθεια.